

اثرات گردشگری مذهبی بر فضاهای روستایی مورد: روستای اوجی آباد در شهرستان آمل

محمدحسن ذال*؛ استادیار گروه مدیریت جهانگردی، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران.
نازنین تبریزی؛ استادیار گروه مدیریت جهانگردی، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران.
مرتضی مهرعلی تبار فیروزجایی؛ دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران.

پذیرش نهایی: ۱۳۹۴/۴/۲۶

دریافت مقاله: ۱۳۹۳/۳/۱۸

چکیده

گردشگری مذهبی، یکی از مهم‌ترین شاخه‌های گردشگری فرهنگی محسوب می‌شود که ماهیت خود را مدیون اعتقادات مردم به اماکن و اشخاص مذهبی و زیارت آن‌هاست. در ایران نیز به فراخور فراز و فرودهای سیاسی و مذهبی، در دوران اسلامی اماکن و مجموعه‌های فرهنگی - مذهبی فراوانی احداث شده است؛ برخی از این اماکن مذهبی، در روستاهای کنونی واقع شده است که می‌توان آن‌ها را مقاصد گردشگری مذهبی قلمداد کرد. بر اساس تجربیات موفق مکان‌های مذهبی همچون مشهد الرضا، حرم حضرت معصومه در قم و حرم مقدس عبدالعظیم حسنی در شهر ری، این اماکن توان بالایی در توسعه اقتصادی جوامع محلی دارد. در مقیاسی کوچک‌تر، روستای اوجی آباد از توابع شهرستان آمل که با مجموعه‌ی تاریخی - مذهبی خود، پذیرای زائران زیادی از روستا، روستاهای اطراف، شهرهای اطراف و حتی سایر استان‌هاست، یکی از بهترین نمونه‌ها برای توسعه‌ی پایدار گردشگری فرهنگی و مذهبی و فراخور آن توسعه‌ی اقتصاد روستایی است. در این تحقیق سعی شده است تا به واکاوی اثرات گردشگری مذهبی بر روستای اوجی آباد شهرستان آمل پرداخته شود. نوع تحقیق کاربردی، روش گردآوری اطلاعات به صورت مطالعات اسنادی و بررسی‌های میدانی و روش تفسیر داده‌ها نیز توصیفی - تحلیلی است. پس از توصیف آماره‌ها و میانگین‌ها، داده‌های پژوهش با استفاده از تکنیک دلفی، آزمون ANOVA و رگرسیون خطی در محیط نرم افزار SPSS تحلیل شده است. نتایج نشان می‌دهد که گردشگری مذهبی بر توسعه‌ی اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و زیست محیطی روستای اوجی آباد اثر یکسانی نداشته است. از میان ابعاد مورد مطالعه در این روستا، بعد اقتصادی بیشترین تأثیر را از پدیده‌ی گردشگری پذیرفته است که این وضعیت نشانگر درگیر شدن و تحت تأثیر قرار گرفتن افراد مختلف و مشاغل متنوع از پدیده‌ی گردشگری است. البته اثرات اقتصادی گردشگری، بخش اندکی از مشاغل و افراد را منتفع ساخته و بسیاری از ساکنان محلی، از این پدیده بی‌بهره بودند که این امر نیز مبین عدم استفاده از تمامی ظرفیت‌های گردشگری است. همچنین تنوع فرهنگی زائران ورودی به روستا، اثرات ملموسی بر فرهنگ مردمان روستا داشته است و به لحاظ زیست محیطی نیز مناطق حساس مرتبط و نزدیک به مجموعه، از انباشت زباله و ازدحام تأثیر بیشتری پذیرفته‌اند.

واژگان کلیدی: اماکن مذهبی، گردشگری فرهنگی، گردشگری مذهبی، توسعه اقتصاد روستایی.

* Email: m.zaal@umz.ac.ir

(۱) مقدمه

صنعت گردشگری تنها یک راه برای تفریح و فرار از روزمرگی نیست، بلکه با استفاده از برنامه‌ریزی راهبردی و رعایت اصول توسعه‌ی پایدار در گردشگری می‌توان اقتصاد کشورها را توسعه بخشید (شریفی تهرانی و یوسفی، ۱۳۹۲: ۱۷)؛ به همین دلیل، امروزه گردشگری به یکی از بزرگ‌ترین و پرسودترین صناعت‌ها در اقتصاد جهان تبدیل شده است (UNWTO, 2013: 23). این صنعت، همراه با ایجاد تغییراتی شگرف در سیمای زمین، اوضاع سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و شیوه‌ی زندگی انسان‌ها را متحول ساخته است (کازه، ۱۳۸۱: ۷). عطف صنعت گردشگری به ابعاد مختلف زندگی بشر، سبب شکل‌گیری ماهیت چندگانه‌ی آن شده است. این صنعت از بدو شکل‌گیری تا به امروز، به تدریج در تمام بخش‌های جامعه‌ی انسانی رسوخ کرده، به گونه‌ای که ارتباط صنعت گردشگری با جامعه و ابعاد مختلف فرهنگ بشری، سبب ظهور و بروز انواع گرایش‌ها در این صنعت شده که گردشگری مذهبی، یکی از این گرایش‌ها است.

گردشگری مذهبی که ریشه در اعتقادات و تقدیس اماکن مختلف از سوی بشر دارد، از ابتدای شکل‌گیری تاکنون مسیر تحولی و تکاملی طولانی را پیمود تا اینکه امروزه این گونه از گردشگری، با همه‌ی اجزا و گونه‌های مختلف خود، به سبب ویژگی‌های ساختاری و کارکردی خاصی که دارد، توانسته خود را در متن گردشگری جهانی جای دهد و حوزه‌ی نفوذ خود را سراسر جهان بگستراند (Santos & Pocas, 2004: 27).

زیارت و گردشگری مذهبی، به مفهوم تخصصی خود فراتر از وابستگی به زمان و اوقات فراغت، عامل مهم جغرافیای انسانی در شکل‌گیری سفر، ایجاد تمرکز و چشم‌انداز فرهنگی است (عظیمی هاشمی و همکاران، ۱۳۹۱: ۱۴۱). ساخت معابد و پرستش‌گاه‌های متعدد از پیش از تاریخ تا به امروز در سراسر دنیا، بارزترین نمود و جلوه‌ی پرستش انسان هستند که در رونق گردشگری مذهبی نقش بسیار مهم و به عبارت صحیح‌تر، مهم‌ترین نقش را ایفاء می‌کند. بر این اساس، می‌توان گردشگری مذهبی را یکی از قدیمی‌ترین و پررونق‌ترین انواع گردشگری در دنیا قلمداد کرد (شریفی تهرانی و یوسفی، ۱۳۹۲: ۲۱). از آنجایی که هزینه‌کرد گردشگران، یکی از مهمترین ابعاد مرتبط با اقتصاد گردشگری محسوب می‌شود (بدری و طیبی، ۱۳۹۱: ۱۶۳)، گردشگری مذهبی نیز می‌تواند تغییراتی عمده‌ای در شرایط اقتصادی جوامع محلی ایجاد کند. شایان اشاره است که صنعت گردشگری دارای دو عنصر بسیار مهم عرضه و تقاضا است (رضوانی و مرادی، ۱۳۹۱: ۱۶) و این رویکرد در صنعت گردشگری نشانگر تأثیر چشمگیر آن در اقتصاد مقاصد گردشگری و فراخور آن جامعه‌ی محلی است. بنابراین، مطالعه‌ی گونه‌های مختلف گردشگری از جمله گردشگری مذهبی و ارزیابی اثرات اقتصادی آن بر توسعه جوامع محلی، از جایگاه مهمی برخوردار است.

توسعه‌ی روستاها، حاصل تلاش اندیشمندان در علوم مختلف با نگرش‌ها و روش‌های گوناگون است (قادرمرزی، ۱۳۹۳: ۱۱۲) و صنعت گردشگری یکی از کارآمدترین رویکردها برای بازسازی و توسعه‌ی مناطق روستایی است (نظریان و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۳۸) که از دهه‌های قبل مورد توجه برنامه‌ریزان و مدیران قرار گرفته است. اوجی‌آباد یکی از روستاهای توابع شهرستان آمل در استان مازندران است. به دلیل واقع شدن آستانه‌ی حضرت ابوالفضل (ع) در مرکز آن و همجواری این آستانه با بنای مقدس تکیه، مجموعه‌ی مذهبی پروونقی در این روستا ایجاد شده است. این مجموعه‌ی مذهبی منحصربه‌فرد، روزانه پذیرای زائران بی‌شماری از داخل و خارج روستا است. بنای تکیه در این مجموعه، ضمن مذهبی بودن، به دلیل انتساب آن به دوران قاجار، بنایی تاریخی محسوب می‌شود که در حوزه‌ی گردشگری میراث فرهنگی نیز قابل مطالعه است. با توجه به انبوه زائران خارج از روستا و مخاطبان برون استانی، در سال ۱۳۸۴ در بخش جنوبی مجموعه، یک زائرسرا احداث شده است. اکنون به توجه به ظرفیت‌های موجود در منطقه‌ی مورد مطالعه، این پرسش اساسی مطرح می‌شود که ورود زائران به روستای اوجی‌آباد و به طور تخصصی، گردشگری مذهبی چه تأثیراتی بر توسعه روستای اوجی‌آباد داشته است؟ و این تأثیرات در کدام بعد بیشتر قابل مشاهده است؟ با توجه به شرایط ذکر شده در منطقه‌ی مورد پژوهش و بر اساس پرسش‌های طرح شده، به نظر می‌رسد، بین توسعه اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و زیست محیطی ناشی از گردشگری مذهبی در روستای اوجی‌آباد اختلاف معناداری وجود دارد. همچنین، گردشگری مذهبی در روستای اوجی‌آباد بر توسعه اقتصادی آن بیشترین تأثیر را داشته است.

۲) مبانی نظری

گردشگری اشکال مختلفی دارد؛ در حال حاضر شکلی نوین از آن، گردشگری روستایی است. گردشگری روستایی از نگاه برنامه‌ریزی با هدف توسعه پایدار و ارتقاء کیفیت زندگی در جوامع محلی و به عنوان یکی از مهم‌ترین مشاغل مدرن در مناطق روستایی مطرح شده است. هر چند که گردشگری روستایی در مجموع موضوع جدیدی نیست، اما اهمیت آن و نقشی که در ارتقاء کیفیت جوامع محلی ایفا می‌کند، به تازگی مورد تأیید قرار گرفته است (افتخاری و همکاران، ۱۳۸۹: ۲). گردشگری روستایی شامل فعالیت‌های متنوعی است که گردشگران در نواحی روستایی انجام می‌دهند و امروزه رونق قابل توجهی یافته است (پوررمضان و قاسمی، ۱۳۸۸: ۳۳). در واقع چنانچه برنامه‌ریزان به گردشگری روستایی به عنوان عاملی برای توسعه اقتصادی و اجتماعی روستا بنگرند، از فرسایش این مناطق کاسته شده و زمینه رونق اقتصادی آن فراهم می‌شود (شمس‌الدینی، ۱۳۸۹: ۹۷). روستاها می‌توانند ضمن حفاظت از محیط زیست، اهداف و نیازمندی‌های

گردشگران را نیز تقویت نماید. این کار با استفاده مناسب و برنامه‌ریزی شده از روستا شکل گرفته و از لحاظ اقتصادی درآمد مکملی را در کنار فعالیت‌های کشاورزی فراهم می‌نماید (زنگی‌آبادی و دیگران، ۱۳۸۵: ۱۳۴). نظریه‌پردازان معتقدند، گردشگری از نظر ماهوی قبل از اینکه به عنوان یک پدیده اقتصادی مطرح باشد، یک امر فرهنگی است، به گونه‌ای که در پیرامون آن، آثار فرهنگی بسیاری شکل می‌گیرد. در شرایط پسامدرنیستی که گونه‌های مختلف گردشگری مطرح است، انتخاب گونه‌ی گردشگری توسط گردشگر، یک امر فرهنگی - اقتصادی تلقی می‌گردد (حسینی و همکاران، ۱۳۸۹: ۱۶۸). زیارتگاه‌ها از مفاهیم اولیه و مدرن گردشگری مذهبی است که از حرکت مکانی گردشگران به واسطه سفر به مکان‌های مذهبی ایجاد می‌شود. افزایش تقاضا برای گردشگری مذهبی پیشرفتی اجتماعی است و امری ضروری در زندگی مدرن تلقی می‌شود. گردشگری مذهبی یکی از رویدادهای مهم در جوامع محلی به‌شمار می‌آید. گردشگران با میزبانان محلی خود ارتباط برقرار می‌کنند و تغییرات مؤثری در کیفیت زندگی، گرایش‌ها و الگوهای رفتاری جامعه میزبان به وجود می‌آورند (رحمانی و همکاران، ۱۳۹۲: ۴۴).

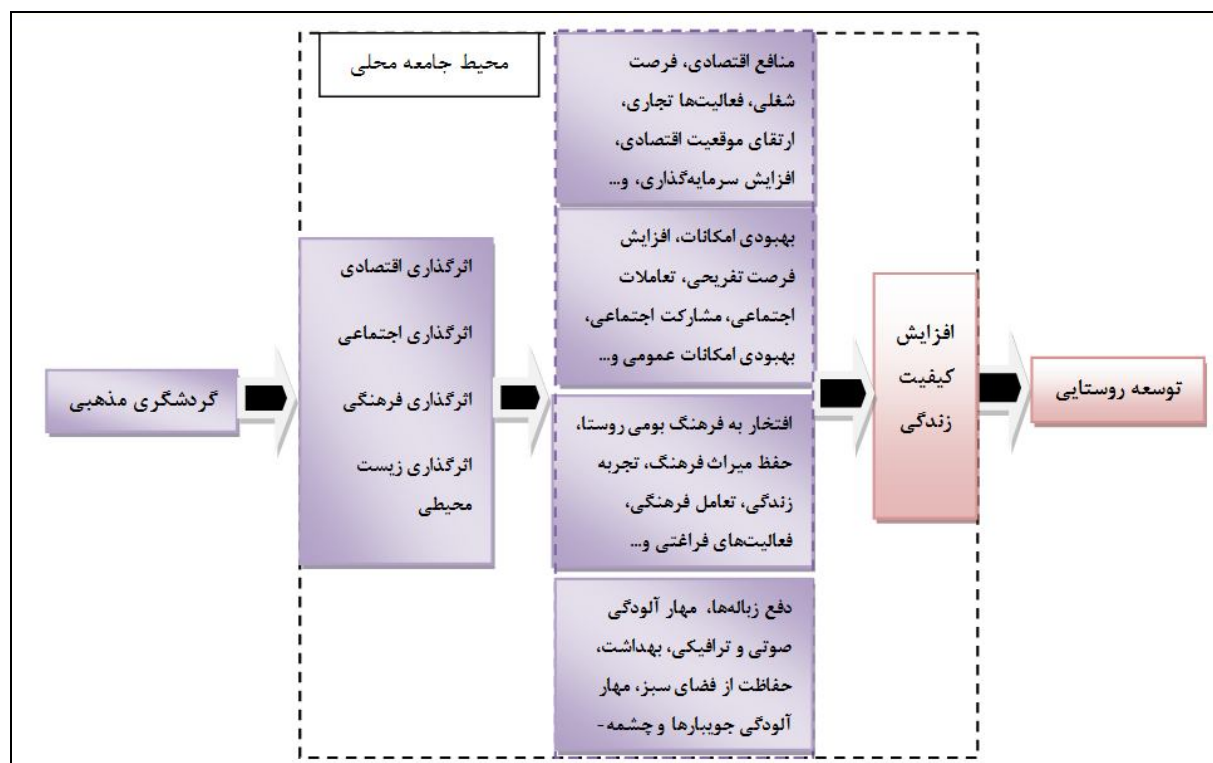
به عبارت دیگر، زیارت و گردشگری مذهبی که ریشه در باورها و اعتقادات دینی دارد، به مفهوم تخصصی خود، عامل مهم در شکل‌گیری مسافرت، تمرکز و خلق چشم‌اندازهای فرهنگی است (مؤمنی و همکاران، ۱۳۷۸: ۱۴). در واقع گردشگران مذهبی، گردشگران فرهنگی هستند که برای زیارت اماکن، آثار و یادمان‌های مذهبی به مکان‌ها و مراکز مذهبی سفر می‌نمایند. امروزه گردشگری مذهبی با همه اجزاء و گونه‌های آن به سبب ویژگی‌های ساختاری و کارکردی خاص توانسته خود را در متن انواع گردشگری‌های جهانی جای دهد (تقوایی و همکاران، ۱۳۸۹: ۴۲). به لحاظ موقعیت خاص فرهنگی - مذهبی، گردشگری مذهبی جای رشد و توسعه قابل توجهی در ایران فرهنگی دارد، به گونه‌ای که تنوع مراکز، آثار و ابنیه و عبادتگاه‌های موجود در مناطق مختلف کشور، موقعیت شهرها و روستاهای ایران را کم‌نظیر کرده است (احمدی و سبزآبادی، ۱۳۹۰: ۸۴).

در سال‌های اخیر، توجه به توسعه روستایی از طریق جاذبه‌های گردشگری مذهبی در ایران مورد توجه قرار گرفته است. جاذبه‌های گردشگری روستاهای ایران فراوانند، یکی از آن‌ها جاذبه‌های فرهنگی و مذهبی نظیر امامزاده‌ها، زیارتگاه‌ها، مساجد و مقبره‌ها است. تجربیات جهانی نشان می‌دهد، مراسم فرهنگی - مذهبی و یا اعتقاد به زیارتگاه‌ها که در باورها و اعتقادات مردم جامعه ریشه دارد، از جریان‌هایی هستند که جاذبه ایجاد می‌نمایند (رحمانی و همکاران، ۱۳۹۲: ۴۸).

نقش گردشگری مذهبی در ارتقاء کیفیت زندگی روستایی نیز نقش اساسی ایفا می‌کند. مطالعات نشان می‌دهد، زمانی که یک جامعه محلی به مقصد گردشگری تبدیل می‌شود، کیفیت و ساختار زندگی در آن به

طور قابل ملاحظه‌ای تغییر می‌یابد (Gnoth and Zins, 2011:1). گردشگری مذهبی نیز با اشکال بدیع خود، دارای منافع بلند مدت بوده و باعث توسعه پایدار مناطق روستایی می‌گردد. بررسی تجارب بسیاری از کشورها از جمله کشورهای در حال توسعه حاکی از آن است که انواع گردشگری روستایی از جمله شاخه مذهبی آن، می‌تواند ابزار مؤثری برای توسعه و ارتقاء سطح زندگی روستایی به حساب آمده و وضعیت اقتصادی جامعه بومی را بهبود بخشد (Henderson, 2010: 542).

بنابراین گردشگری مذهبی به صورت عام و گردشگری مذهبی روستایی به صورت خاص در صورت برنامه‌ریزی مناسب می‌تواند موجب جریان یافتن پول و سرمایه در مناطق روستایی گردد که یکی از مهم‌ترین آثار آن، کند شدن روند تخلیه این مناطق خواهد بود؛ در بعد اجتماعی نیز ورود گردشگران به افزایش ارتباطات، مشارکت و ارتقای فرهنگی - اجتماعی جامعه روستایی منجر می‌گردد (غفاری و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۰۳). البته باید خاطر نشان نمود توسعه تنها یک مفهوم اقتصادی نیست که بتوان با تغییرات کالبدی و ایجاد زیرساخت‌های فیزیکی به آن دست یافت (وارثی و همکاران، ۱۳۸۶: ۹۳)، بلکه جریانی چند بعدی است که مستلزم تغییرات اساسی در ساخت اجتماعی، طرز تلقی عامه مردم، نهادهای ملی و نیز تسریع رشد اقتصادی، کاهش نابرابری و ریشه کن کردن فقر است (ضرابی و تبریزی، ۱۳۸۹: ۶۵). با توجه به این که هدف اصلی توسعه، حذف نابرابری‌هاست (Hadder, 2000: 3)، یکی از مهم‌ترین شاخص‌شناسایی میزان آن، کیفیت زندگی است. این اصطلاح در برگیرنده مهم‌ترین عواملی است که شرایط زندگی در جامعه و رفاه شخصی افراد را تعیین می‌کند. بر این اساس و در یک جمع‌بندی کلی می‌توان ادعان نمود که گردشگری مذهبی ابزار مؤثر و قابل اعتمادی را برای توسعه اقتصاد محلی بر مبنای توسعه پایدار فراهم می‌کند (احمدی و سبزابادی، ۱۳۹۰: ۹۰). بنابراین در یک ساختار ادراکی، دو حوزه برای گردشگری مذهبی قابل شناسایی است: از یک طرف اندازه و ابعاد گردشگری مذهبی و از طرف دیگر، گردشگری مذهبی به عنوان کارگزار توسعه روستایی. در نهایت، چگونگی اثرگذاری گردشگری مذهبی و زیر معیارهای آن در مدل مفهومی زیر قابل مشاهده است (شکل ۱).

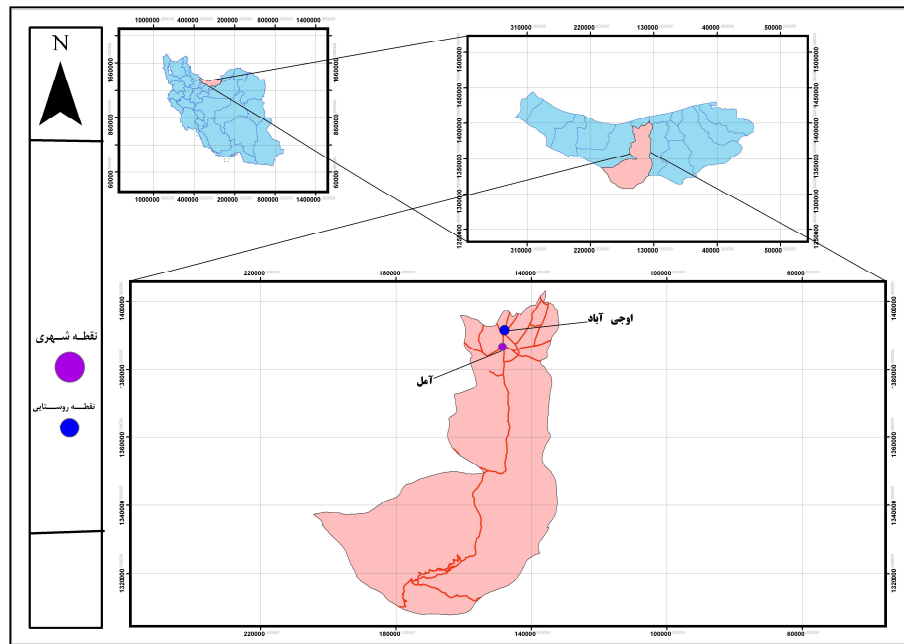

شکل شماره (۱): مدل مفهومی روند اثرگذاری گردشگری مذهبی بر توسعه روستایی

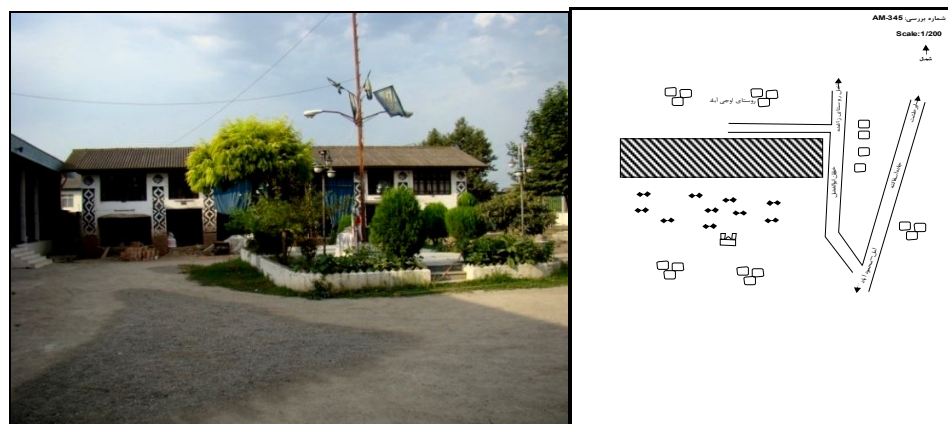
۳ روش تحقیق

پژوهش حاضر به لحاظ هدف کاربردی و بر اساس ماهیت توصیفی-تحلیلی بوده و داده‌های آن به روش اسنادی و میدانی (بازدید و طرح پرسشنامه از ساکنان) گردآوری شده است. شیوه تکمیل پرسشنامه‌ها به صورت حضوری بوده و اطلاعات بعد از کدگذاری، با استفاده از نرم‌افزار آماری SPSS مورد پردازش قرار گرفته است. جامعه آماری تحقیق، شامل خانوارهای روستای اوجی‌آباد است که طبق اسناد دهیاری روستا در سال ۱۳۹۲، دارای ۳۵۰ خانوار و ۱۴۰۰ نفر جمعیت بوده است. روش نمونه‌گیری، تصادفی ساده است و طبق فرمول کوکران تعداد نمونه لازم ۱۵۲ خانوار تعیین شده و مورد پرسش‌گری مستقیم قرار گرفته‌اند. جهت سنجش میزان اثرپذیری هر یک از زیرمعیارها از گردشگری مذهبی در بعد مورد نظر (اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و زیست محیطی)، ابتدا ارزش هر یک از زیرمعیارهای مربوطه با استفاده از تکنیک دلفی کارشناسی و بر اساس جدول کمیتی "توماس ال ساعتی" تعیین گردید. سپس ارزش هر زیرمعیار در امتیاز پاسخ مربوط به آن با توجه به طیف لیکرت، اعمال شده و ارزش نسبی آن در کل پرسشنامه‌ها محاسبه گردید. در گام بعدی جهت تحلیل چگونگی اثرگذاری گردشگری مذهبی بر ابعاد چهارگانه توسعه روستایی و بررسی فرضیه‌های پژوهش، آزمون ANOVA و تحلیل رگرسیون مورد استفاده قرار گرفت.

روستای اوجی آباد یکی از روستاهای بزرگ بخش مرکزی، شهرستان آمل بوده و در دهستان هرازپی جنوبی واقع شده است (شکل شماره ۲). این روستا در محور مواصلاتی شهرستان آمل به محمودآباد و در کلیومتر ۵ این محور واقع شده است. جمعیت این روستا حدود ۱۴۰۰ نفر و متشکل از ۳۵۰ خانوار است. با توجه به موقعیت جغرافیایی منطقه، شغل اساسی مردمان روستا کشاورزی است. در این روستا مجموعه‌ای مذهبی وجود دارد (شکل شماره ۳) که قدمت کهن‌ترین بنای آن به دوران پهلوی اول و حتی قبل از آن ۱ بر می‌گردد (کوهپیر، ۱۳۸۸: ۱۰۸۵).

شکل شماره (۲): موقعیت مکانی روستای اوجی آباد

شکل شماره (۳): پلان و نمایی از مجموعه مذهبی اوجی آباد

منبع: اطلس باستان‌شناسی استان مازندران، ۱۳۸۸

^۱ اصل بنا به دوران قبل پهلوی تعلق دارد و بنای کنونی به بازسازی‌های دوران پهلوی اول باز می‌گردد.

در کنار این تکیه، بنای مقدس ابوالفضلی واقع است که دکتر ستوده در کتاب از آستارا تا آستارآباد می-نویسد: قسمتی از بنای تکیه به نام "ابوالفضلی" خوانده می‌شود و اهالی روستا احترامی در حد یک امامزاده برای آن قائل بوده‌اند (ستوده، ۱۳۷۵: ۱۵۳). تکیه به همراه مجموعه‌ی مذهبی، در بافت مسکونی روستا و کنار جاده آسفالتی و در محوطه‌ای به وسعت تقریبی ۵۰۰۰ متر مربع قرار گرفته است که مورد توجه فراوان زائران داخل و خارج استانی است. همچنین در کنار مجموعه‌ی مذهبی یاد شده، چشمه‌های طبیعی متعدد و مزارع برنج تحت آبیاری این چشمه‌ها قرار دارد که می‌تواند به عنوان مقاصد گردشگری مورد بازدید قرار گیرد. آمارهای حاصل از بررسی میدانی نشان می‌دهد، میانگین زائران وارد شده به مجموعه در هفته ۴۰۰ نفر و در ماه ۱۶۰۰ نفر است که از این تعداد، ۶۱ درصد غیر بومی و ۳۹ درصد بومی هستند. الگوی ورود گردشگر به مجموعه نیز ۳۰ درصد روزانه و ۷۰ درصد آخر هفته گزارش شده است. در نهایت ۱۱ درصد گردشگران به صورت انفرادی و ۸۹ درصد آن‌ها به صورت خانوادگی به این مجموعه مذهبی مراجعه می‌کنند.

۴) یافته‌های تحقیق

با توجه به ماهیت و هدف تحقیق و پتانسیل‌های منحصر بفرد روستای اوجی‌آباد در گردشگری مذهبی، ۱۵۲ نفر از جوامع محلی بر اساس فرمول کوکران به عنوان جامعه آماری پژوهش حاضر انتخاب شده‌اند. ۹۲ درصد از جامعه آماری را مردان و ۸ درصد را زنان شکل داده‌اند که ۹۲ درصد آن‌ها متأهل و ۸ درصد مجرد و میانگین سنی آنان، ۴۸ سال بوده است. از این تعداد ۱ درصد دارای مدرک کارشناسی ارشد و بالاتر، ۲ درصد دارای مدرک کارشناسی و ۱ درصد دارای مدرک کاردانی، ۴ درصد دارای مدرک دیپلم و ۹۲ درصد زیردیپلم بوده‌اند. از این تعداد ۹۷ درصد ساکن روستا و ۳ درصد ساکن روستاهای همجوار بوده‌اند. همچنین از میان آن‌ها ۹۳ درصد دارای شغل خصوصی، ۳ درصد شغل دولتی و ۱ درصد سایر هستند. در بین افراد مورد مطالعه، ۷۹ درصد از این تعداد دارای شغل تمام وقت، ۱۴ درصد پاره وقت و ۷ درصد سایر هستند. ۹۶ درصد از همسران جامعه آماری بیکار و ۴ درصد آنها شاغل هستند. همچنین از میان افراد، ۶۶ درصد میزان درآمد خود را از گردشگری هیچ مقدار، ۱۴ درصد بسیار کم، ۱۴ درصد مقداری، ۶ درصد نسبتاً زیاد و ۰ درصد کل درآمد، اعلام نموده‌اند. به علاوه، سهم درآمد خانوار از محل درآمدهای گردشگری ۹ درصد و میانگین مالیات پرداختی از درآمدهای گردشگری ۱ درصد اعلام شده است.

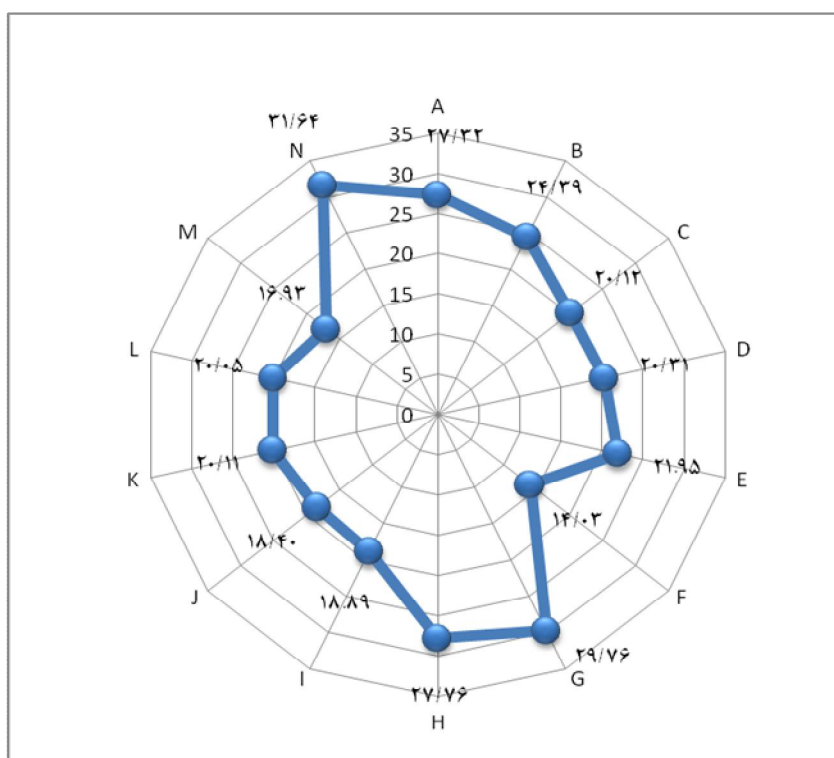
اول، اثرات اقتصادی

نتایج به دست آمده برای اثرات اقتصادی، حاکی از آن است که زیرمعیار "افزایش قیمت املاک و زمین-های روستا" با ارزش نسبی ۳۱/۶۴، بیشترین ضریب اثرگذاری را به خود اختصاص داده و پس از آن زیرمعیارهای "افزایش میزان سرمایه گذاری در روستا" و "افزایش درآمد نسبی شورا و سایر نهادهای روستا" در رتبه‌های بعدی جای گرفته است. نتایج میزان اثرپذیری زیرمعیارهای مربوط به معیار اقتصادی از گردشگری مذهبی در جدول ۱ و شکل ۴ قابل مشاهده است.

جدول شماره (۱): سنجش میزان اثرپذیری زیرمعیارهای اقتصادی از گردشگری مذهبی

شناسه	زیرمعیار	امتیاز نهایی	ارزش نسبی
A	برتری منافع فعالیت های گردشگری مذهبی به هزینه های آن	۴۰۸/۹	۲۷/۳۲
B	کسب منافع اقتصادی برای ساکنان محلی	۳۶۵/۸	۲۴/۳۹
C	افزایش اشتغال زایی در روستا	۳۰۱/۸	۲۰/۱۲
D	ایجاد مشاغل جذاب و مطلوب برای ساکنان محلی (رضایت شغلی)	۳۰۴/۶	۲۰/۳۱
E	ایجاد تنوع چشمگیر در مشاغل	۳۲۹/۳	۲۱/۹۵
F	کسب بالاترین سود از فعالیت های گردشگری	۲۱۰/۴	۱۴/۰۳
G	افزایش میزان سرمایه گذاری در روستا	۴۴۶/۴	۲۹/۷۶
H	افزایش درآمد نسبی شورا و سایر نهادهای روستا	۴۱۶/۴	۲۷/۷۶
I	افزایش درآمد مالیاتی شورا و سایر نهادهای روستا	۲۸۳/۳	۱۸/۸۹
J	ارتقاء استانداردهای زندگی در روستا	۲۷۶	۱۸/۴۰
K	ایجاد و بهبود امکانات و خدمات در روستا	۳۰۱/۷	۲۰/۱۱
L	ارتقای موقعیت اقتصادی ساکنان محلی	۳۰۰/۷	۲۰/۰۵
M	افزایش قیمت کالاها و خدمات	۲۵۴	۱۶/۹۳
N	افزایش قیمت املاک و زمین های روستا	۴۷۴/۶	۳۱/۶۴

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۳.

شکل شماره (۴): نمودار مقایسه تطبیقی و سنجش میزان اثرپذیری زیرمعیارهای اقتصادی

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۳.

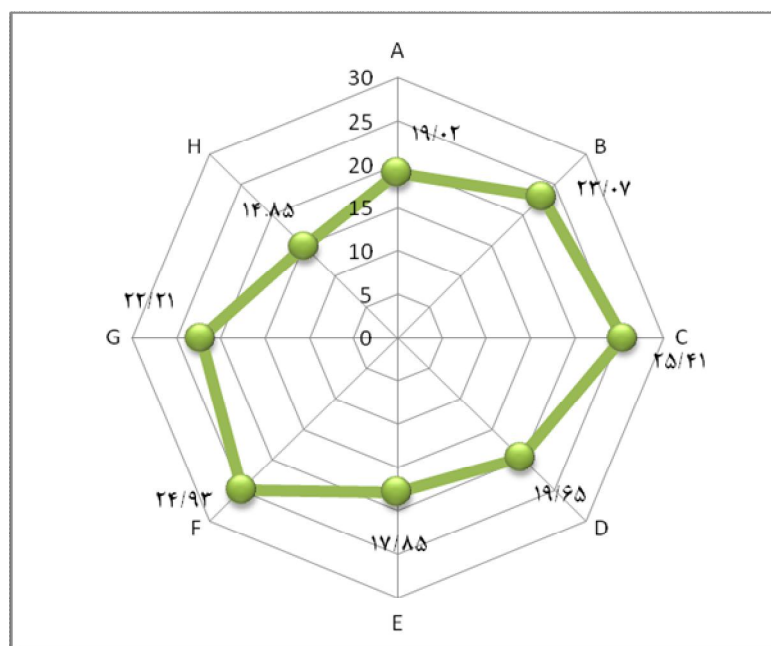
دوم، اثرات اجتماعی

نتایج حاصله نشان می‌دهد که زیرمعیارهای "بروز نزع و مشکلات مربوط به پارک اتومبیل و سایر خدمات مرتبط" و "افزایش فرصت‌های تفریحی و فراغتی ساکنان" به ترتیب با ارزش نسبی ۲۵/۴۱ و ۲۴/۹۳، نسبت به سایر زیرمعیارها، اثرپذیری بیشتری از گردشگری مذهبی داشته است. نتیجه مقایسه تطبیقی زیرمعیارهای مربوط به شاخص اجتماعی در جدول ۲ و شکل ۵ ارایه شده است.

جدول شماره (۲): سنجش میزان اثرپذیری زیرمعیارهای اجتماعی از گردشگری مذهبی

شناسه	زیرمعیار	امتیاز نهایی	ارزش نسبی
A	سختی استفاده از امکانات روستا در زمان مراجعه گردشگران	۲۸۵/۳	۱۹/۰۲
B	ازدحام بیش از حد در مسیرها و معابر	۳۶۴	۲۳/۰۷
C	بروز نزاع و مشکلات مربوط به پارک اتومبیل و سایر خدمات مرتبط	۳۸۱/۱	۲۵/۴۱
D	بروز مشکلات برای ساکنان در تهیه مایحتاج روزانه	۲۹۴/۷	۱۹/۶۵
E	بروز مشکلات اجتماعی مانند اعتیاد، دزدی و غیره.	۲۶۷/۸	۱۷/۸۵
F	افزایش فرصت‌های تفریحی و فراغتی ساکنان	۳۷۳/۹	۲۴/۹۳
G	افزایش نگهداری، مرمت و بهبود راه‌ها و سایر امکانات روستا	۳۳۳/۲	۲۲/۲۱
H	ایجاد روحیه نشاط و سرزندگی در میان ساکنان	۲۲۲/۸	۱۴/۸۵

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۳.

شکل شماره (۵): مقایسه تطبیقی و سنجش میزان اثرپذیری زیرمعیارهای اجتماعی

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۳

سوم، اثرات فرهنگی

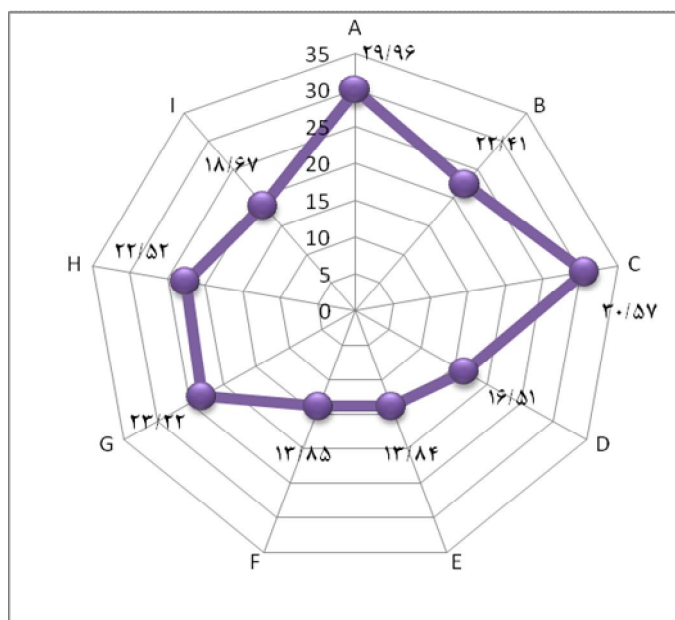
بر اساس نتایج حاصل از محاسبات پژوهش، از میان زیرمعیارهای فرهنگی، "زنده نگه داشتن و نگهداری از فرهنگ و هویت قومی روستا" با اختلاف نسبتاً قابل توجه نسبت به سایر زیرمعیارها، بیشترین اثرپذیری از گردشگری مذهبی را به خود اختصاص داده است. پس از آن زیرمعیار "افزایش میزان افتخار مردم روستا

نسبت به فرهنگ بومی خود" با ارزش نسبی ۲۹/۹۶، در رتبه دوم اهمیت جای دارد. نتیجه مقایسه تطبیقی و میزان اثرپذیری زیرمعیارهای مربوط به شاخص فرهنگی در جدول (۳) و شکل شماره (۶) قابل مشاهده است.

جدول شماره (۳) سنجش میزان اثرپذیری زیرمعیارهای فرهنگی از گردشگری مذهبی

شناسه	زیرمعیار	امتیاز نهایی	ارزش نسبی
A	افزایش میزان افتخار مردم روستا نسبت به فرهنگ بومی خود	۴۴۹/۴	۲۹/۲۶
B	تشویق ساکنان به انجام فعالیت‌های مختلف فرهنگی	۳۳۶/۱	۲۲/۴۱
C	زنده نگه داشتن و نگهداری از فرهنگ و هویت قومی روستا	۴۸۵/۶	۳۰/۵۷
D	تجاری شدن و رونق هنر و صنایع دستی روستا	۲۴۷/۷	۱۶/۵۱
E	افزایش تقلید از رفتار گردشگران در میان ساکنان	۲۰۷/۶	۱۳/۸۴
F	از هم گسیختگی الگوهای رفتار فرهنگی ساکنان روستا	۲۰۷/۷	۱۳/۸۵
G	تقویت تجربه زندگی مردم	۳۴۸/۳	۲۳/۲۲
H	تبادل فرهنگی ارزشمند میان ساکنان و گردشگران	۳۳۷/۸	۲۲/۵۲
I	کاهش مهاجرت افراد روستا به شهر	۲۸۰	۱۸/۶۷

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۳.

شکل شماره (۶): مقایسه تطبیقی و سنجش میزان اثرپذیری زیرمعیارهای فرهنگی

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۳.

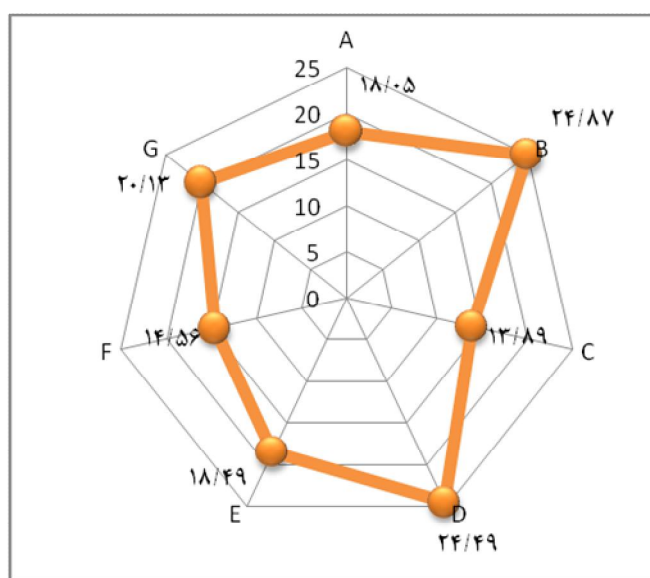
چهارم، اثرات محیط زیستی

امتیازات به دست آمده برای زیرمعیارهای محیط زیستی، حاکی از آن است که گردشگری مذهبی بر زیرمعیارهای "ایجاد و پراکنش انواع زباله در روستا" و "تراکم بالا و ایجاد ازدحام و شلوغی در روستا" بیشترین اثر را داشته است. نتیجه مقایسه تطبیقی زیرمعیارهای مربوط به شاخص محیط زیستی در جدول (۴) و شکل شماره (۷) قابل مشاهده است.

جدول شماره (۴) سنجش میزان اثرپذیری زیرمعیارهای محیط زیستی از گردشگری مذهبی

شناسه	زیرمعیار	امتیاز نهایی	ارزش نسبی
A	ایجاد انواع آلودگی در روستا	۲۷۰/۷	۱۸/۰۵
B	ایجاد و پراکنش انواع زباله در روستا	۳۷۳	۲۴/۸۷
C	ایجاد آلودگی جدی در منابع آبی، جویبارها، چشمه‌ها و غیره	۲۰۸/۳	۱۳/۸۹
D	تراکم بالا و ایجاد ازدحام و شلوغی در روستا	۳۶۷/۴	۲۴/۴۹
E	ایجاد آلودگی صوتی در روستا	۲۷۷/۴	۱۸/۴۹
F	تخریب چشم اندازهای زیبا در روستا	۲۱۸/۴	۱۴/۵۶
G	تخریب محیط زیست روستا و مناطق اطراف آن	۳۰۲	۲۰/۱۳

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۳.

شکل شماره (۷): مقایسه تطبیقی و سنجش میزان اثرپذیری زیرمعیارهای محیط زیستی

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۳

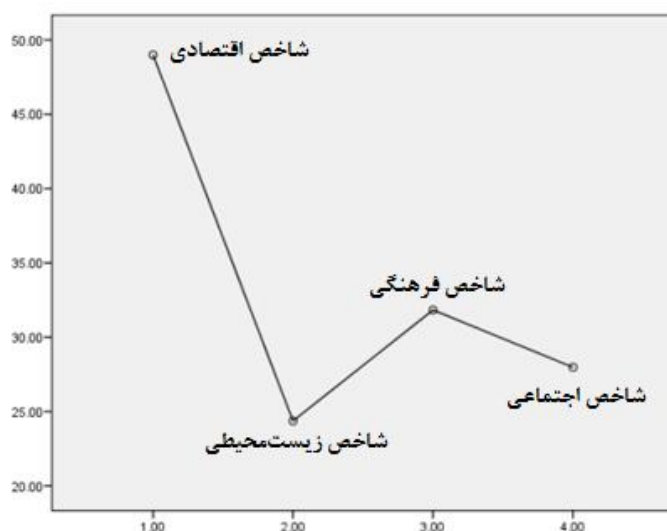
ششم، مقایسه میانگین اثرات گردشگری با آزمون ANOVA

با توجه به نتایج جدول شماره ۵ و از آن جا که مقدار ضریب معنی داری برابر با صفر و کمتر از ۰/۰۵ است، می توان اذعان داشت که تأثیر گردشگری مذهبی بر توسعه اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و زیست محیطی روستای اوجی آباد یکسان نبوده و بین آنها اختلاف معنی داری وجود دارد. بدین ترتیب فرضیه اول پژوهش تأیید می گردد (جدول ۵ و شکل شماره ۸).

جدول شماره (۵): نتایج حاصل از آزمون ANOVA

شاخصها متغیرها	مجموع مجدورات	درجه آزادی	میانگین مجدورات	آماره F	سطح معنی داری P
بین گروهها	۵۴۱۳۳/۲	۳	۱۸/۴۴۴	۷۷۰/۷۳	۰/۰۰۰
داخل گروهها	۱۴۱۱۷/۴	۶۰۳	۲۳/۴۱۲		
کل	۶۸۲۵۰/۶	۶۰۶			

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۳.

شکل شماره (۸): میزان تأثیرگذاری گردشگری مذهبی بر هر یک از شاخص‌های چهارگانه

هفتم، نتایج حاصل از تحلیل رگرسیون

همانطور که در جدول شماره (۶) قابل مشاهده است، سطح معناداری و نتایج حاصل از تحلیل رگرسیون نشان می‌دهد، گردشگری مذهبی در روستای اوجی آباد بر سه بعد از ابعاد چهارگانه‌ی بررسی شده در این پژوهش، تأثیر معنادار و مثبت داشته است. این ابعاد به ترتیب بر اساس میزان تأثیرپذیری عبارتند از بعد

اقتصادی، بعد فرهنگی و بعد اجتماعی. این تأثیرات بر بعد زیست‌محیطی منفی بوده است. بنابراین می‌توان ادعان داشت، گردشگری مذهبی بیشترین تأثیر را بر بعد اقتصادی جامعه محلی داشته و فرضیه دوم پژوهش تأیید می‌گردد.

جدول شماره (۶): ارزیابی تأثیر گردشگری مذهبی بر ابعاد اقتصادی اجتماعی، فرهنگی و زیست محیطی روستا

ابعاد بررسی شده	ضریب همبستگی	$F_{(1,10)}$	$F_{(1,10)}$ تعدیل یافته	Beta	مقدار t	سطح معناداری
توسعه اقتصادی	۰/۸۹۱	۰/۷۹۴	۰/۷۹۲	۰/۸۹۱	۲۴/۰۲۲	۰/۰۰۰
توسعه فرهنگی	۰/۶۷۹	۰/۴۶۱	۰/۴۵۷	۰/۶۷۹	۱۱/۳۲۴	۰/۰۰۰
توسعه اجتماعی	۰/۴۷۴	۰/۲۲۵	۰/۲۲۰	۰/۴۷۴	۶/۵۷۴	۰/۰۰۰
توسعه زیست‌محیطی	۰/۰۵۰	۰/۰۰۲	-۰/۰۰۴	۰/۰۵۰	۰/۶۱۲	۰/۵۴۱

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۳

مطالعات میدانی در محدوده پژوهش نشان داد مشاغل مختلفی که با گردشگری مذهبی و زائران مجموعه‌ی مذهبی روستای اوجی‌آباد در ارتباط هستند، به تدریج و با توسعه گردشگری مذهبی، رونق یافته است. همچنین شواهد میدانی، بیشترین تأثیرات گردشگری مذهبی بر بعد اقتصادی روستا را در بخش‌های حمل و نقل، خدماتی و بخش‌های اقامتگاهی نشان می‌دهد که دلیل اساسی این امر، ارتباط تنگاتنگ گردشگری با بخش‌های یاد شده است. با توجه به انبوه تقاضای گردشگران و زائران مجموعه مذهبی، برای اقامت در روستا، زائرسرایی در ضلع جنوبی مجموعه ایجاد شده است که با ارائه‌ی خدمات اقامتی موجب درآمدزایی برای مجموعه و فراخور آن موجب اشتغال‌زایی برخی از ساکنان روستا شده است. همچنین، با توجه به افزایش ورود زائران به مجموعه در روزهای پایانی هفته، کسب و کارهای کوچک و موقتی بر اساس نیازمندی‌های این زائران، در نزدیکی مجموعه ایجاد شده است که موجب ایجاد مشاغل موقت برای برخی از ساکنان روستا شده است. سایر مراکز خدماتی همانند آژانس‌ها، حمل و نقل جاده‌ای، سوپر مارکت‌ها و نانوايي‌ها نیز از موقعیت ایجاد شده به دلیل ورود گردشگران مذهبی به مجموعه اظهار خرسندی کرده‌اند. همچنین آمارها نشان می‌دهد، فواید اقتصادی گردشگری مذهبی در سطح روستا عمومی نیست، بدین معنی که فواید اقتصادی گردشگری در روستای مورد پژوهش تعداد اندکی از مشاغل و کسب و کارهای معدودی را در برمی‌گیرد و شامل حال اکثریت جامعه محلی نمی‌شود؛ این امر حاکی از آن است که رونق گردشگری در سطوح ابتدایی خود متوقف شده و از پتانسیل‌های آن به طور کامل استفاده نشده است. از این رو، شناخت

منابع و مدیریت صحیح توانمندی‌های موجود، موجب رونق بیش از پیش گردشگری مذهبی در روستا و پیرو آن توسعه اقتصادی جامعه محلی خواهد شد.

همچنین، نتایج حاصل از تحلیل رگرسیون حاکی از آن است که فرهنگ و ویژگی‌های فرهنگی جامعه میزبان در رتبه دوم تأثیرپذیری از گردشگری مذهبی روستای اوجی‌آباد قرار دارد. این امر نشان می‌دهد، با ورود انبوه گردشگران و زائرانی با ویژگی‌های فرهنگی متنوع و تعامل آن‌ها با جامعه محلی، فرهنگ جامعه میزبان تا حدودی دستخوش تغییر شده است. آنچه که اهمیت دارد، فاصله‌ی کم روستای مورد بررسی از مرکز شهرستان آمل و فواصل اندک روستاها، شهرهای استان و استان‌های مجاور نسبت به هم است که موجب افزایش زائران مجموعه با فرهنگ‌های گوناگون شده و این امر سبب افزایش احتمال انتقال ویژگی‌های فرهنگی و به عبارتی صحیح‌تر، تعاملات فرهنگی بین این زائران و ساکنان جامعه محلی شده است. البته، باید خاطر نشان کرد که تغییرات فرهنگی ایجاد شده تنها به دلیل ورود گردشگران با ویژگی‌های فرهنگی مختلف نیست، بلکه این تغییرات بیشتر مبتنی بر فعالیت فراگیر و قدرتمند رسانه‌های متنوع در سال‌های اخیر است. امروزه، رسانه‌ها با حذف مرزها و تفاوت‌های نغز فرهنگی اقوام و هدایت سودجویانه‌ی قومیت‌ها به سمت فرهنگ توده‌ای، تعامل فرهنگی افراد و قومیت‌ها را کم‌رنگ نموده‌اند.

بر اساس تحلیل آماره‌های حاصل از آزمون رگرسیون، گردشگری مذهبی کمترین میزان تأثیر را بر بعد اجتماعی جامعه‌ی محلی برجای گذاشته است. این امر شاید به دلیل همگن بودن جوامع مختلف منطقه است. تقریباً، تمام روستاهای همجوار و حتی شهرهای مجاور از منظر ویژگی‌ها و شرایط اجتماعی مشابه هم هستند و این امر سبب شده است تا روابط ایجاد شده از طریق گردشگری مذهبی، تأثیرات چندان ملموسی را بر بعد اجتماعی جامعه محلی برجای نگذارد. در دنیای کنونی، به دلیل امکان ارتباط سریع روابط اجتماعی افراد بسیار گسترده‌تر شده است و گسترش ارتباطات اجتماعی سبب همسان شدن جوامع و فرهنگ‌ها شده است. از این رو، امروزه میزان تأثیرات اجتماعی جوامع بر یکدیگر چندان ملموس نیست، به‌ویژه آنکه شرایط حمل و نقل در دنیای کنونی و فعالیت گسترده رسانه‌ها، مرزهای متمایز کننده جوامع را به حداقل رسانده است.

در نهایت آماره‌های حاصل از رگرسیون تأثیر معنادار گردشگری مذهبی را بر بعد زیست‌محیطی در روستای مورد مطالعه نشان می‌دهد. از میان تمامی زیرمعیارهای طرح شده برای این شاخص، گردشگری مذهبی در روستا بیشترین تأثیر معنادار را بر معیارهای "ایجاد و پراکنش انواع زباله در روستا" و "تراکم بالا و ایجاد ازدحام و شلوغی در روستا" داشته است. این آمارها حاکی از آن هستند که در روزهای بسیار شلوغ سال، به عنوان مثال زمان برگزاری مراسم عزاداری دهه‌ی محرم مخصوصاً در دو روز تاسوعا و عاشورا، ماه‌های رمضان و ایام آخر هفته و تعطیلات مذهبی، به دلیل ازدحام بیش از حد افراد در مجموعه، بر میزان آلودگی

محیط اطراف بسیار افزوده می‌شود و این امر سبب بروز اثرات منفی گردشگری مذهبی در حوزه‌ی زیست-محیط روستاست. عدم تأثیرات منفی گردشگری مذهبی بر زیرمعیارهایی همچون "ایجاد آلودگی جدی در منابع آبی، جویبارها، چشمه‌ها و غیره" و "تخریب چشم اندازهای زیبا در روستا"، این گونه قابل تفسیر است که مجموعه‌ی مذهبی مورد مطالعه از منظر مکان‌یابی در بهترین جای مسکونی روستا واقع شده و محیط-زیست بکر و حساس روستا که شامل چشمه‌های آب و مناطق کشاورزی و جنگلی هستند، از مجموعه‌ی مذهبی فاصله‌ی زیادی دارند و امر موجب ممانعت از تماس گردشگران مذهبی با این مکان‌ها و تأثیر زیست‌محیطی حاصل از ورود زائران به روستا شده است.

۵) نتیجه‌گیری

گردشگری مذهبی یکی از مهم‌ترین و پررونق‌ترین شاخه‌های صنعت گردشگری است که اثرات قابل توجهی را در ابعاد مختلف جوامع، به ویژه اقتصاد آن‌ها برجای گذاشته است. امروزه در بسیاری از کشورها همچون، عربستان، عراق، ایران و هند که مراکز و مجموعه‌های تاریخی و مذهبی پرطرفداری را در خود جای داده‌اند، گردشگری مذهبی به یکی از مهم‌ترین منابع درآمدی برای جوامع محلی مرتبط با این یادمان‌های مذهبی بدل شده است. فواید اقتصادی گردشگری مذهبی، سبب توجه روزافزون آن از سوی ذی‌ربطان و ذی-نفعان گردشگری مذهبی شده و رونق این شاخه از صنعت گردشگری، تبعات و تأثیراتی ملموسی را بر ابعاد مختلف زندگی جوامع و ساکنان محلی برجای گذاشته است. در این پژوهش تأثیرات گردشگری مذهبی بر ابعاد، اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی و زیست محیطی ساکنان روستای اوجی‌آباد مورد بررسی قرار گرفته است. روستای اوجی‌آباد با داشتن مجموعه‌ای مذهبی در خود که مشتمل بر یک تکیه قدیمی، بخشی مذهبی با نام ابوالفضلی و یک زائرسرای تازه تأسیس است، یکی از مهم‌ترین مقاصد گردشگری مذهبی در شهرستان آمل از استان مازندران محسوب می‌شود. نتایج آزمون واریانس یک‌طرفه نشان داد که اثر گردشگری مذهبی بر ابعاد چهارگانه‌ی اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی و زیست‌محیطی یکسان نبوده و بیشترین تأثیر را به ترتیب از بر ابعاد اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی داشته است. نتایج حاصل از تحلیل رگرسیون نیز مؤید این موضوع است. بر این اساس می‌توان گفت، گردشگری مذهبی در روستای مورد بررسی بیشترین تأثیر خود را بر روی بعد اقتصادی جامعه محلی داشته و رونق مجموعه‌ی مذهبی و حضور انبوه زائران در روستا، موجب شکل‌گیری کسب و کارهای موقت، رونق بخش‌های حمل و نقل، خدماتی و اقامتگاهی شده است. آژانس‌ها و واحدهای حمل و نقل جاده‌ای، سوپر مارکت‌ها، نانوبی‌ها و سایر مشاغل از رونق گردشگری مذهبی در روستا بیشترین فواید را حاصل کرده‌اند. البته شایان اشاره است که تأثیر اقتصادی فراگیر نبوده و تنها وضعیت معیشتی تعداد

اندکی از خانوارها را تحت تأثیر قرار داده است. بنابراین، تمامی ظرفیت‌های گردشگری مذهبی در روستا به استفاده نشده است و نیازمند مدیریت و برنامه‌ریزی دقیق است. همچنین، ورود گردشگرانی مذهبی و زائران از مناطق مختلف فرهنگی و فراخور آن تعامل فرهنگی میان آنها و جامعه محلی، جامعه میزبان دستخوش تأثیرات فرهنگی ملموسی شده است، به طوری که این بعد رتبه‌ی دوم را از نظر تأثیرپذیری به خود اختصاص داده است. البته باید اذعان داشت که این موضوع تنها یکی از دلایل تغییرات فرهنگی جامعه محلی بوده و عامل اصلی تأثیر و تأثرهای فرهنگی روستا، فعالیت قدرتمند و فراگیر رسانه‌های جمعی به‌ویژه در سال‌های اخیر است. بعد اجتماعی از منظر تأثیرپذیری از رونق گردشگری مذهبی در روستای اوجی‌آباد در رتبه‌ی سوم قرار دارد. این امر احتمالاً حاکی از این واقعیت است که جامعه میزبان و اکثریت جوامع گردشگران و زائران از منظر اجتماعی همگن بوده و فاصله‌ی اجتماعی چندانی بین آنها وجود ندارد. در پایان باید گفت، بر اساس آمارهای حاصل شده از آزمون‌های پژوهش، رونق گردشگری مذهبی بر بخش‌هایی از محیط زیست روستا که با مجموعه تماس مستقیم داشته‌اند، بسیار ملموس بوده و موجب پراکنش انواع زباله در روستا، تراکم بالا و ایجاد ازدحام و شلوغی گشته است. اما از سوی دیگر، فعالیت مذکور بر مناطق بکر روستا، منابع آبی و چشم‌اندازهای آن که فاصله‌ی قابل توجهی از مجموعه دارند، بی‌اثر بوده است.

۶ منابع

- احمدی شاپورآبادی، محمدعلی و احمد سبزی‌آبادی، (۱۳۹۰)، *تحلیلی بر ظرفیت‌های توسعه گردشگری مذهبی- فرهنگی کلان شهر قم*، فصلنامه مطالعات ملی، شماره ۲، صص ۸۳-۱۱۲.
- بدری، علی و صدرالله طیبی، (۱۳۹۱)، *بررسی عوامل موثر بر هزینه‌های گردشگری مذهبی؛ مطالعه موردی: شهر مشهد مقدس*، مجله‌ی برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری، شماره ۱، صص ۱۵۳-۱۷۷.
- پوررمضان، عیسی و ابوطالب قاسمی، (۱۳۸۸)، *گونه شناسی گردشگری روستایی*، فصلنامه چشم انداز جغرافیایی، شماره ۸، صص ۲۵-۴۷.
- تقوایی، مسعود، علی موسوی و یونس غلامی، (۱۳۸۹)، *تحلیلی بر توسعه گردشگری مذهبی (مطالعه موردی: شهرستان نورآباد ممسنی)*، فصلنامه فضای جغرافیایی، شماره ۳۱، صص ۳۹-۶۴.
- حسینی، فرهاد، پرویز احمدی و حمید خداداد حسینی، (۱۳۸۹)، *بررسی تأثیرگذاری توسعه گردشگری قومی بر موضوعات اجتماعی و فرهنگی جامعه (مورد پژوهی: روستاهای هدف گردشگری استان کرمانشاه)*، فصلنامه مدیریت شهری، شماره ۲۶، صص ۱۶۳-۱۸۰.

- رحمانی، خلیل، مهدی پورطاهری و عبدالرضا رکن الدین افتخاری، (۱۳۹۲)، برنامه ریزی راهبردی توسعه گردشگری مذهبی در مناطق روستایی؛ مطالعه موردی روستاهای دارای مکان های مذهبی اورمان تخت، نجار و هجیج، فصلنامه برنامه ریزی و آمایش فضا، شماره ۱، صص ۴۳-۶۶
- رضوانی، محمدرضا و مهرنوش مرادی، (۱۳۹۱)، امکان‌سنجی توسعه گردشگری با رویکرد سیستمی در روستاهای حاشیه
- رکن الدین افتخاری، عبدالرضا، داوود مهدوی و مهدی پورطاهری، (۱۳۸۹)، فرآیند بومی سازی شاخص های توسعه پایدار گردشگری روستایی در ایران، پژوهش های روستایی، شماره ۴، صص ۱-۴۱.
- زنگی آبادی، علی، جمال محمدی و دیبا زیرک باش، (۱۳۸۵)، تحلیل بازار گردشگری داخلی شهر اصفهان، فصلنامه جغرافیا و توسعه، شماره ۸، صص ۱۵۶-۱۳۱.
- ستوده، منوچهر، (۱۳۷۵)، از آستارا تا آستار آباد، انتشارات آگاه، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، تهران.
- شریفی تهرانی، محمد و جواد یوسفی، (۱۳۹۲)، بررسی ارتباط بین گونه‌های گردشگری مذهبی، روستایی و بوم‌شناختی با گردشگری فرهنگی؛ مورد مطالعه: استان خراسان جنوبی، فصلنامه مطالعات فرهنگی - اجتماعی خراسان، شماره ۲۵، صص ۱-۳۳.
- شمس الدینی، علی، (۱۳۸۹)، گردشگری روستایی راهکاری سازنده برای توسعه روستایی، فصلنامه مسکن و محیط روستا، شماره ۱۳۱، صص ۹۵-۱۰۷.
- ضرابی، اصغر و نازنین تبریزی، (۱۳۹۰)، تعیین سطح توسعه یافتگی شهرستان های استان مازندران - رویکرد تحلیل عاملی، فصلنامه جغرافیایی آمایش محیط، شماره ۱۲، صص ۶۳-۷۷.
- عظیمی هاشمی، مژگان، سعید شریعتی مزینانی و فائزه اعظم کاری (۱۳۹۱)، مؤلفه‌های اجتماعی - فرهنگی شهر زیارتی پایدار؛ مورد مطالعه: شهر مشهد، مجله مطالعات اجتماعی ایران، شماره ۳ و ۴، صص ۱۳۱-۱۵۶.
- غفاری، رامین، محمود مرادی و داوود نیک بخت، (۱۳۹۰)، سطح بندی و بر نامه ریزی فضاهای گردشگری روستایی بخش مرکزی شهرستان بویراحمد، مجله مطالعات و پژوهش های شهری و منطقه ای، شماره ۱۱، صص ۹۷-۱۱۸.
- قادرمربی، حامد، (۱۳۹۳)، واکاوی اثرات گردشگری بر توسعه نواحی روستایی مورد: روستای قوری قلعه، فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه‌ی روستایی، شماره ۴، صص: ۱۱۱-۱۲۷.
- کازه، ژرژ، (۱۳۸۱)، آمایش جهانگردی، ترجمه صلاح‌الدین محلاتی، انتشارات دانشگاه شهید بهشتی، تهران.
- کویر میقان اراک، فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه‌ی روستایی، شماره ۲، صص: ۴۰-۱۵.
- موسوی کوهپر، مهدی، (۱۳۸۸)، بررسی باستان‌شناسی استان مازندران به منظور تهیه نقشه باستان‌شناسی، جلد دوم، آمل.
- مؤمنی، مصطفی، مظفر صرافی و محمد قاسمی خوزانی، (۱۳۸۶)، ساختار و کارکرد گردشگری مذهبی-فرهنگی و ضرورت مدیریت یکپارچه در کلان شهر مشهد، فصلنامه جغرافیا و توسعه، شماره ۱۱، صص ۱۳-۳۸.

- نظریان، اصغر، کاوه زال‌نژاد و رضا میزادنژاد، (۱۳۹۴)، تحلیل اثرات گردشگری بر روند توسعه روستا شهرها مورد: سرعین، فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، شماره ۳، صص: ۱۵۲-۱۳۷.
- وارثی، حمیدرضا، صفر رحمتی و ایمان باستانی‌فر، (۱۳۸۶)، بررسی اثرات توزیع خدمات شهری در عدم تعادل فضایی جمعیت (مطالعه موردی مناطق شهر اصفهان)، مجله جغرافیا و توسعه، شماره ۵، صص ۹۱-۱۰۶.
- Gnoth, J and Zins, A., (2011), "Developing a tourism cultural contact scale", Journal of business research.
- Hadder, R., (2000) "Development Geography", Routledge Publication, London.
- Henderson, J.C, 2010, Religious tourism and its management, International Journal of Tourism Research, Vol.13, pp 541-552.
- Santos, Maria da Graca and Mouga Pocas (2004), "Fatina: Religious Tourism in a Sanctuary City", [http://www. Bibemp2. us.es/turismo/economia20del](http://www.Bibemp2.us.es/turismo/economia20del).
- UNWTO (2013) "Why tourism?", Retrieved March 17th, 2013 from [http://www2.unwto.org/en/content/ why- tourism](http://www2.unwto.org/en/content/why-tourism).